

Belâgat İlminde Tıbâk (Tezat) Sanatı: Mâide Sûresi Örneği*

Art Of Tibak (Contrast) In Eloquence: Example Of Surah Al-Mâ'ida

Şerif Ahmet ÇELİK**
Hüseyin YAŞAR***

Öz

Kur'ân-ı Kerîm, birçok ilmin kaynağı olduğu gibi belâgat ilminin de temel kaynağıdır. Bu çalışmada, belâgat ilminin önemli konularından biri olan "Tıbâk (Tezat)" sanatı ele alınmıştır. Tıbâk sanatının belâgat ilmi içinde ayrı bir önemi vardır. Çünkü bu sanat, muhalif lafızların her iki tarafını da kullanıp, mananın daha iyi anlaşılmasını ve zihinde kalıcı olmasını sağlar. Olaylara farklı açılardan bakabilmeye yardımcı olur. Bu da anlama genişlik kazandırır ve muhatap üzerinde heyecan uyandırır. Asıl kastedilen manaya vurgu yapar. Her ne kadar belâgat kitaplarında "manayı güzelleştiren sanatlar" arasında zikredilse de lafza da ayrı bir güzellik verir. Ayrıca bu sanatın, birçok edebî sanatla da yakın ilişkisi vardır. Bu çalışmada öncelikle belâgat ilmi hakkında bilgi verilmiş ve onun alt disiplinleri "İlm-i Meânî", "İlm-i Beyân" ve "İlm-i Bedî" kısaca tanıtılmıştır. Daha sonra ilm-i bedî'nin "muhassinât-i ma'neviyye" (manayı güzelleştiren sanatlar) kısmında yer alan "tıbâk"(tezat) sanatı, genel hatlarıyla tanıtılmış, bölümleri izah edilmiş, her bir bölümü âyet-i kerîme ve şîirlerle örneklendirilmiştir. Ayrıca tıbâk sanatının önemine de vurgu yapılmıştır. Yine Mâide sûresinde tıbâk sanatı bulunan âyet-i kerîmeler tespit edilmiş ve bu sanatın manaya olan etkilerine temas edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Belâgat, Bedî', Tıbâk, Tezat, Mâide.

Abstract

The al-Qur'ân al-Karîm is the primary source of rhetoric, as well as being the source of many sciences. In this study, the art of "Tibak/Contrast", one of the important subjects of the science of rhetoric, is discussed. Tibak art has a separate importance in the science of eloquence. Because this art uses both sides of opposing words to understand the meaning better and make it catchy. It helps to look at things from different angles. This, in turn, gives a breadth of understanding and excites the interlocutor. It emphasizes the meaning that is actually meant. Although this art is mentioned in the books of eloquence among the "arts that beautify the meaning", it also gives a separate beauty to words. In addition, this art has a close relationship with many literary arts. First, information about the science of eloquence was given and its sub-disciplines "İlm-i Meani", "İlm-i Beyan" and "İlm-i Bedi" are briefly introduced. Later, in ilm-i bedi's "muhassinat-i ma'neviyye" (arts that beautify the meaning), tibak/contrasting art is introduced with general lines, sections are explained, each section is exemplified by verses and poems. Emphasis has also been placed on the importance of tibak art. Again, verses found in the art of tibak/contrast are identified in Surah al-Mâ'ida and the effects of this art the meaning have been touched.

Keywords: Eloquence, Bedi', Tibak, Contrast, al-Mâ'ida.

Giriş

Kur'ân-ı Kerîm, Allah Teâlâ tarafından Resûlullah'a (s.a.v) gönderilmiş ilahî bir kitaptır. İnsanlar için hidayet rehberidir. Resûlullah'a (s.a.v) verilmiş en büyük mucizedir.¹ O, birçok yönden mucize olduğu gibi edebî yönden de mucizedir. "Onun eşsiz üslûbu, lafızlarının inceliği, manalarının çekici güzelliği, prensiplerinin büyüklüğü; edebî sanatlarındaki sırlarıyla herkese tesir etmiş, insanlığı hayret ve dehşet

* Geliş Tarihi: 25.03.2021, Kabul Tarihi: 30.05.2021.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Uşak Üniversitesi, Tefsir Anabilim Dalı, serifahmetcelikk@gmail.com
Orcid: 0000-0002-4900-8586.

*** Prof. Dr., Uşak Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı,
huseyin.yasar@usak.edu.tr, Orcid: 0000-0002-1043-3729.

¹ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınları, 1996), 1/12.

içinde bırakmıştır.”² Nazil olduğu dönemde, o devrin en kudretli şairleri, Kur’ân-ı Kerîm’in benzerini değil, onun bir âyetinin benzerini dahi getirmekten aciz kalmışlar, getirdiği mesaja inanmamış olsalar da belâgatı karşısında eğilmekten kendilerini alamamışlardır.³

Kur’ân-ı Kerîm’in indirilme gayesi, insanın değerini yüceltmek, onu doğru yola sevk etmek, dünya ve ahiret mutluluğunu temin etmek, onun maddi ve manevi yönden en iyi şekilde istifade etmesini temin etmektir. Bunun için de onun en güzel şekilde anlaşılması gerekir.⁴ Doğru bir şekilde anlaşılması da Arap dili ve belâgatinin inceliklerine vakıf olmakla mümkündür.

“Kur’ân-ı Kerîm’in muhatabı; en güzel biçimde yaratılan, edebî sanat ve estetik yönü de bulunan insanlardır.”⁵ Onda belâgatla ilgili binlerce edebî sanat vardır. Bu sanatlar, lafızlar ve anlamlar arasında bağlantı kurulmasını sağlar. Lisanı hatadan korur. Lafız ve manayı kuvvetlendirir. Kapalı manalar bu sanatlar sayesinde ortaya çıkar, uzak manalar yaklaşır. Nefse ve kulağa hoş gelen edebî bir ahenk verir. İnsanın duygusal yönünü etkiler. Bu sanatlar sayesinde, ifade genişliği, güzellik ve orijinallik gibi vasıflar ortaya çıkar.⁶ Kur’ân-ı Kerîm’i doğru bir şekilde anlayabilmek için, bu sanatları iyi bilmek gerekir.⁷

Bu çalışmada, edebî sanatlardan lafza ve manaya güzellik veren “tübâk”(tezat)⁸ sanatı ele alınmış ve Mâide sûresindeki örnekleri izah edilmiştir.

² Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 1/13.

³ Celâl Kırcı, *Kur’ân’a Yönelişler* (İstanbul: Tuğra Neşriyat, 1990), 17.

⁴ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 1/17.

⁵ İsa Kanik, “Kur’ân’ın Edebî Anlatım Üslubundaki Çeşitlilik”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (Nisan 2018), 68.

⁶ İsa Kocakaplan, *Açıklamalı Edebî Sanatlar* (İstanbul: Damla Yayınevi, 2. Basım, 1998), 7; Mustafa Aydın, *Arap Dili Belagatında Bedî’ İlmi ve Sanatlar* (İstanbul: İşâret Yayınları, 1. Basım, 2018), 45.

⁷ Aydın, *Arap Dili Belagatında Bedî’*, 9; Ali Bulut, *Belâgat Me’ânî, Beyân, Bedî’* (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 9. Basım, 2019), 48; Hulusi Kılıç, “Belâgat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 01 Nisan 2020); Nusrettin Bolelli, *Belâgat Beyân, Me’ânî, Bedî’ İlimleri Arap Edebiyatı* (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 9. Basım, 2015), 33.

⁸ Makalenin devamında “tezat” anlamında “tübâk” tabiri kullanılacaktır.

Tıbâk sanatıyla ilgili daha önce bazı çalışmalar yapılmıştır.⁹ Bu çalışma ile zikredilen diğer çalışmalar arasında bazı benzerlikler bulunsa da bu çalışma Mâide sûresi özeline indirilmiş, bu sûrede bulunan örnekler tespit edilerek âyet-i kerîmelere kattığı güzelliklere temas edilmiş ve anlamlar üzerindeki etkisi belirtilmiştir. Bu hususlarda diğerlerinden farklılık arz etmektedir.

1. Belâgat (بلاغة)

Belâgat, “ulaşmak”¹⁰ manasına gelen بَلَغَ lafzından türemiş olup, sözlükte “bir şeyin son noktasına varmak”,¹¹ “kaliteli olmak”¹² ve “retorik”¹³ manalarına gelir.

Terim olarak, “meleke” ve “ilim” anlamında iki farklı şekilde kullanılmıştır.¹⁴ Meleke; “fasih olmakla beraber, sözün muktezayı hâle (durumun gerekliliğine) uygun olmasıdır.”¹⁵ İlim; “düzgün ve yerinde söz söyleme usul ve kaidelerini inceleyen bilim dalıdır.”¹⁶ Bu ilim, “sözden kastedilen anlamın doğru bir şekilde muhataba ulaşmasında önemli rol oynar.”¹⁷

⁹ Cumhuriyet Üniversitesi’nde Süleyman CESUR tarafından “*Arap Dili ve Belagatinde Tıbak Sanatı*” adıyla hazırlanmış yüksek lisans tezi; Marmara Üniversitesi’nde Yunus ÇAKIR tarafından “*Arap Dili ve Belâgatı’nda Tıbâk ve Mânaya Yansımaları*” isimli yüksek lisans tezi; Prof. Dr. Necdet ÇAĞIL tarafından “*Tıbâk*” (*Tezat*) *Sanatı Bağlamında Kur’an’da Optimizm*” konulu Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlahiyat Tetkikleri Dergisinde (İLTED) yayınlanmış makale, Ahmet Tekin ve Lewend Ali tarafından المحسنات في شعر الشافعي “Şâfiî’nin Şiirlerinde Lafzı Güzelleştiren Sanatlar” konulu Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlahiyat Tetkikleri Dergisinde (BİÜFD) yayınlanmış makale, Ousama Ekhttar ve Eyass Alrashed tarafından التصاد في شعر لسان الدين بن الخطيب “Lisânüddin İbnü’l-Hatîb’in Şiirinde Zıtlık (Tezâdd) Sanatı” konulu Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlahiyat Tetkikleri Dergisinde yayınlanmış makale bulunmaktadır.

¹⁰ Ebü’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânü’l-Arab*, thk. Âmir Ahmed Haydar (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1. Basım, 1424/2003), 8/499.

¹¹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 8/499; Ahmed b. İbrâhîm b. Mustafâ es-Seyyid el-Hâşimî, *Cevâhiru’l-belâğa fi’l-meânî ve’l-beyân ve’l-bedî*, thk. Yûsuf es-Sumaylî (Beyrut: Mektebetü’l-Asriyye, ts.), 40.

¹² Bulut, *Belâgat*, 48.

¹³ *Güncel Türkçe Sözlük*, “Belâgat” (Erişim 18 Mayıs 2020).

¹⁴ Kılıç, “Belâgat”; Bulut, *Belâgat*, 48.

¹⁵ Ebü’l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb el-Kazvîni, *Telhîsu’l-miftâh*, thk. Abdurrahman el-Berkûkî (Kahire: Dârü’l-fikri’l-Arabî, 1904), 9; Ahmed Cevdet Paşa, *Belâğât-ı Osmâniyye* (İstanbul: Şirket-i Mertebiye Matbaası, 5. Basım, 1323/1905), 10; Hâşimî, *Cevâhiru’l-belâğa*, 40; Kılıç, “Belâgat”; Bulut, *Belâgat*, 48.

¹⁶ Kılıç, “Belâgat”; Bulut, *Belâgat*, 48.

¹⁷ Kılıç, “Belâgat”.

İlm-i Belâgat, “Meânî”, “Beyân” ve “Bedî” ilimleri olarak üç kısma ayrılır.¹⁸ Bunları şöyle açıklayabiliriz.

1.1 İlm-i Meânî (علم المعاني)

Meânî, “ma'na” مَعْنَى lafzından türemiş olup, sözlükte “anlamlar”¹⁹ demektir.

Belâgat terimi olarak ise, “lafızların muktezâyı hale (yer ve zamana) uygun olması ile ilgili kuralları inceleyen ilim dalıdır.”²⁰ Bu ilmin amacı, kast edilen mana ifade edilirken, lisanı her türlü hatadan korumaktır.

İlm-i meânî, haber ve inşâ cümlelerini, kasr, fasl ve vaslın gereklilik durumlarını, lafızların takdîm ve te'hîr edilmesini, kelimelerin ma'rife veya nekre olmasını, terkinin güzelliklerini, mananın kuvvet ve genişliğini, lafızların tatlılığını ve zıt anlamlarını, muhatabın samimiyetini fark ettirir.²¹ Ayrıca meânî ilmine vâkıf olmak, Kur'ân-ı Kerîm'in en doğru şekilde anlaşılmasına yardımcı olur.

1.2 İlm-i Beyân (علم البيان)

Beyân, “açıklamak”²² manasına gelen بَيِّن lafzından türemiş olup, sözlükte, “izah etmek”²³ ve “anlaşılır hale getirmek”²⁴ manalarına gelir.

Terim olarak, “murat olunan manayı açık bir şekilde ve muhtelif yollarla ifade etme usul ve kaidelerini inceleyen ilimdir.”²⁵

¹⁸ Kazvîni, *Telhis*, 11; Aydın, *Arap Dili Belagatında Bedî*, 9; Bolelli, *Belâgat*, 33; Kılıç, “Belâgat”; Bulut, *Belâgat*, 48.

¹⁹ *Güncel Türkçe Sözlük*, “Mana”.

²⁰ Kazvîni, *Telhis*, 13; Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn et-Teftâzânî, *Muhtasarü'l-Me'ânî*, şrh. İbn Dâvûd Abdulvâhid el-Hanefî (Karaçi: Mektebetü'l Medine, 1. Basım, 1437/2016), 62; Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, 46; Bulut, *Belâgat*, 55.

²¹ Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, 47.

²² İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 13/79.

²³ Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb el-Kazvîni, *El-izâh fî ulûmi'l-belâğa*, thk. İbrahim Şemseddin (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003), 5; Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî el-Hanefî, *Mu'cemü't-ta'rifât*, thk. Muhammed b. Sıddîk el-Minşâvî (Kâhire: Dâru'l-Fazile, ts.), 44.

²⁴ Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Beyân” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 03 Nisan 2020); Bolelli, *Belâgat*, 33; Bulut, *Belâgat*, 211.

²⁵ Ebü Ya'kûb Sirâcüddîn es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, nşr. Naîm Zerzûr (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1043/1983), 162; Kazvîni, *İzâh*, 5; Hacımüftüoğlu, “Beyân”.

“Beyân ilminin gayesi, duygu ve düşünceleri, yeri ve zamanına uygun bir şekilde ifade edebilmek ve edebî eserleri daha iyi anlamaktır.”²⁶

1.3 İlm-i Bedî' (علم البديع)

Bedî', “meydana getirmek”²⁷ manasına gelen عَجَبٌ lafzından türemiş olup, sözlükte, “yeni ortaya konulan, inşâ edilen şey”,²⁸ “benzeri görülmemiş şekilde, bir şey icat eden” ve “icat edilen bu eşsiz şey”²⁹ anlamlarına gelir.

Belâgat terimi olarak bedî', “muktezây-ı hâle ve delâletin açıklığına riâyet ederek, kelamı lafız ve mana yönünden güzelleştirme yollarına ait bilgileri ihtiva eden ve bu husustaki kaideleri inceleyen ilim dalıdır.”³⁰

Sözde iki türlü güzellik vardır: Biri, bir şeyin aslında ve özünde bulunan zâtî/aslî güzellik (hüsn-i zâtî), diğeri, sonradan güzelleştirme (hüsn-i arızî) dir. Meânî ve beyân zâtî güzelliği, bedî' de arızî güzelliği temsil eder.³¹

İlm-i bedî', “muhassinât-i ma'neviyye” ve “muhassinât-i lafziyye” olarak iki kısma ayrılır.³²

1.3.1 Muhassinât-i Ma'neviyye (Manayı Güzelleştiren Sanatlar):

Nazım veya nesirde yer alan mana ilgili güzelleştirici sanatlardır.³³ Bu sanatlar düşünceye, tahayyüle ve ihtiraslara bağlıdır.³⁴ Bedî' ilminde mana ile ilgili sanatlar diğerlerine oranla daha büyük bir öneme sahiptir. Çünkü kelâmında asıl olan anlamdır. Anlam güzel olmazsa, lafzın güzelliğinin fazla bir önemi yoktur.³⁵

²⁶ Hacımüftüoğlu, “Beyân”.

²⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 8/6.

²⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 8/6.

²⁹ Muhammed Ahmed Kâsım – Muhyiddin Dîb, *Ulûmü'l-Belâğa el-Bedî' ve'l-Beyân ve'l-Meânî* (Trablus: Müessesetü'l-Hadîse li'l-Kitâb, 1. Basım, 2003), 52; Aydın, *Arap Dili Belagatında Bedî'*, 11; Bulut, *Belâgat*, 287.

³⁰ Kazvîni, *İzâh*, 255; Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Bedî'”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 06 Nisan 2020); Aydın, *Arap Dili Belagatında Bedî'*, 12; Bolelli, *Belâgat*, 405.

³¹ Aydın, *Arap Dili Belagatında Bedî'*, 12.

³² Kazvîni, *İzâh*, 5; Ali Cârîm – Mustafa Emîn, *Belâğatü'l-vâziha* (Kahire: Dâru'l-Maarif, 2019), 263; Bulut, *Belâgat*, 287.

³³ Teftâzânî, *Muhtasarü'l-Me'ânî*, 417; Bulut, *Belâgat*, 288.

³⁴ Aydın, *Arap Dili Belagatında Bedî'*, 23.

³⁵ Aydın, *Arap Dili Belagatında Bedî'*, 13.

1.3.2 Muhassinât-i Lafziyye (Sözü Güzelleştiren Sanatlar):

Nazım veya nesirde yer alan lafızla ilgili güzelleştirici sanatlardır.³⁶ Bedî' ilmiyle ilgili kitaplarda lafızla ilgili sanatlar diğerlerine oranla daha azdır.

Bedî' sanatlar, ikiye ayrılmakla beraber bunların arasında kesin bir sınır yoktur; bazıları anlama güzellik veren sanatlar olduğu halde, kelama da ayrı bir güzellik katarlar, yine lafza ait sanatlarda da manaya ait güzellikler görülür.³⁷

Bu çalışmada, manayı güzelleştiren söz sanatlarından olan “tübâk” sanatı hakkında bilgi verilecektir.

1.3.2.1 Tıbbâk (الطباق)

Tıbbâk, “kapatmak”³⁸ manasına gelen طَبَّق kökünden türemiş olup, sözlükte; “üst üste koymak”³⁹ ve “uyum içinde olmak”⁴⁰ manalarına gelir.

Terim olarak, “birbiri ile alakalı iki zıt sözcüğü, zıtlıkları farklı şekillerde olsa da, bir araya getirmektir”⁴¹ Bu sanata “tezat”, “tetâbuk”, “mutâbakât”, “tatbîk” “mutâbık”⁴² ve “tekâfu”⁴³ isimleri de verilmiştir.

Tıbbâk, Arapların طابق الفرس “tâbeka el-feres” (At arka ayağının toynağını ön ayağının toynağı yerine koydu) sözlerinden alınmıştır.⁴⁴

Tıbbâk sanatını, “Mücâveretu'l-ezdâd” (zıt anlamların yakınlaşması) ismiyle ilk defa terim anlamıyla kullanan ve eserinde müstakil bir bölüm olarak zikreden kişi,

³⁶ Teftâzânî, *Mutavvel*, 417; Bulut, *Belâgat*, 383.

³⁷ Aydın, *Arap Dili Belagatında Bedî'*, 13.

³⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 10/251.

³⁹ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğa*, thk. Muhammed Bâsıl Suûd (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1998), 1/594.

⁴⁰ Ahterî, Muslihuddin Mustafa, *Ahterî-i Kebîr*, haz. Harun Tuncer (İstanbul: Nadir Eserler Kitaplığı, 2014), 611.

⁴¹ Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, 423; Kazvînî, *Telhîs*, 136; Ebü Abdillâh Şemsüddîn el-Kirmânî, *Tahkiku'l-Fevâ'idü'l-Çiyâsiyye*, thk. Ali b. el-Avfî (Medine-i Münevvere: Mektebetü'l-Ulûmi ve'l-Hikem, 1. Basım, 1424/2003), 792; Ebü'l-Abbâs Abdullâh b. Muhammed el-Mu'tezz, *Kitâbü'l-bedî'* (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1433/2012), 48; Abdulazîz Atîk, *İlmü'l-bedî'* (Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, ts), 77.

⁴² Teftâzânî, *Mutavvel*, 417; Bolelli, *Belâgat*, 469; Bulut, *Belâgat*, 288; Aydın, *Arap Dili Belagatında Bedî'*, 25.

⁴³ Atîk, *İlmü'l-bedî'*, 78; Ebü Hâmid Bahâüddîn es-Sübkî, *Arûsü'l-efrâh fî şerhi telhîsi'l-miftâh* thk. Halîl İbrâhîm Halîl (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1. Basım, 2003), 2/225.

⁴⁴ Sübkî, *Arûsü'l-efrâh*, 2/225.

bilindiği kadarıyla Ebu'l-Abbâs Sa'leb (ö. 291/904) dir.⁴⁵ “İbnü'l-Mu'tez, “*el-bedî*” isimli eserinde incelediği beş temel sanat arasında “mutâbakat” adıyla üçüncü sırada zikretmiştir. Aynı şekilde Ahfeş el-Asgar (ö. 316/928), Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 400/1009) ve İbn Reşîk (ö. 456/1064) “mutâbakat”, Hasan b. Bişr el-Âmidî (ö. 371/981) “tubâk”, Kudâme b. Ca'fer (ö. 337/948) ve Ebû Ca'fer en-Nehhâs (ö.338/950) “tekâfu”, İbn Sinân el-Hafâcî (ö. 466/1073) “mutâbık” adıyla konuyu işlemiştir.”⁴⁶ Sekkâkî, “*Miftâhu'l-'ulûm*” isimli eserinde “mutâbakat” adıyla mana ile ilgili sanatlar arasında zikretmiş, Hatîb el-Kazvînî (ö. 739/1338) ve onun “*Telhîsü'l-miftâh*” isimli eserine şerh yazan müellifler de aynı yolu takip etmişlerdir.⁴⁷

Tıbâk, belâgat kitaplarında, ilm-i bedî'nin alt dallarından, muhassinât-i ma'neviyye (manayı güzelleştiren sanatlar) kısmında zikredilmiştir. Bu sanat Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî (ö. 626/1229) ile birlikte ilm-i bedî' içinde yer almaya başlamış ve manaya güzellik katan sanatlar arasında kabul edilmiştir.⁴⁸

Tıbâk sanatının edebî sanatlar arasında önemli bir yeri vardır. Çünkü bir düşünce zıddıyla veya mukabiliyle daha güçlü ifade edilir.⁴⁹ Bu sanat, lafızların zıt anlamlı taraflarını kullanıp kavramların her iki yönünü ortaya çıkartarak anlamın daha etkili bir şekilde zihne yerleşmesini ve zihinde daha kalıcı olmasını sağlar. Muhalif mana zikredilerek, asıl kastedilen mana vurgulanır. Muhatabın dikkati bu yöne çekilir.

Bu sanat, “heyecana bağlı bir sanattır. Heyecan ise sanatkârın zihninde bir çağrışım yapar. Bu çağrışım zıt bir şekilde başka bir çağrışıma yol açar. Zihin bu zıtlığı olayın iki tarafına yayar. Bu karşıtlık, ifadeye bir anlam genişliği kazandırır.”⁵⁰

Tıbâk, söze ve anlama güzellik ve kuvvet veren sanatlardandır. “Olaylara ve eşyaya farklı yönlerden bakılması, görülen ve duyulanı daha etkili kılacağı için, karşıt kelime ve kavramların bir noktaya bağlı şekilde bir araya getirilmesiyle oluşur.”⁵¹

⁴⁵ İsmail Durmuş, “Tezat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 09 Mart 2020).

⁴⁶ Durmuş, “Tezat”.

⁴⁷ Durmuş, “Tezat”.

⁴⁸ Durmuş, “Tezat”.

⁴⁹ M. Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri* (İstanbul: Enderun Kitapevi, 2. Basım, 1989), 184; Meliha Yıldırım Sarıkaya, “Tezat” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 11 Nisan 2020).

⁵⁰ Kocakaplan, *Açıklamalı Edebî Sanatlar*, 246.

⁵¹ Sarıkaya, “Tezat”.

Birbirleriyle hiç benzerliği olmayan farklı renklerin yan yana getirilmesi nasıl dikkat çekiyorsa, bir ifade içerisinde zıt fikirlerin, lafızların ve manaların yan yana getirilmesi, aynı sonuca ulaştırır.⁵² Bu sanat, bazen lafızda açık olarak zikredilir, bazen de gizli bir şekilde gelir. Ayrıca diğer birçok edebî sanatla da yakın ilişkisi vardır.

Tıbâk sanatının çeşitleri, belâgat âlimleri tarafından net olarak belirtilmemiş, tarihî süreçte çok farklı kısımlara ayrılarak incelenmiştir.

1.3.1.1.1 Tıbâk Çeşitleri

Tıbâk sözcüklerin türü bakımından iki kısma ayrılır.⁵³

1. Mütecânis Tıbâk

İki isim, iki fiil veya iki harf arasında olur.⁵⁴

İki isim;

Örnek:

هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ

Meali: “O, ilk ve sondur.”⁵⁵

Bu âyet-i kerîmede الْأَوَّلُ “ilk” ile الْآخِرُ “son” isimleri arasında mütecânis tıbâk vardır.⁵⁶

İki fiil;

Örnek:

ثُمَّ لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَا

Meali: “Sonra orada ne ölür (kurtulur), ne de (rahat bir hayat) yaşar.”⁵⁷

⁵² Numan Külekçi, *Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1994), 68.

⁵³ Aydın, *Arap Dili Belagatında Bedî*, 25.

⁵⁴ Kazvîni, *Telhîs*, 136; Ebü'l-Fazl Adudüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Îcî, *Fevâ'idü'l-gıyâsiyye*, thk. Âşık Hüseyin (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısriyye, 1991), 97; Kirmânî, *Tahkiku'l-Fevâ'idü'l-Gıyâsiyye*, 793.

⁵⁵ el-Hadîd, 57/3.

⁵⁶ Aydın, *Arap Dili Belagatında Bedî*, 26.

⁵⁷ el-A'lâ, 87/13.

Bu âyet-i kerîmede يحيا “hayat” ile يموت “ölüm” fiilleri arasında mütecânis tıbâk vardır.⁵⁸

Örnek:

وَأَنَّهُ هُوَ أَضْحَكَ وَأَبْكَى

Meali: “Şüphesiz O, güldürür ve ağlatır.”⁵⁹

Bu âyet-i kerîmede أَضْحَكَ “güldürür” ile أَبْكَى “ağlatır” fiilleri arasında mütecânis tıbâk vardır.⁶⁰

İki harf;

Örnek:

وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ

Meali: “Kadınların, yükümlülükleri kadar meşru hakları vardır.”⁶¹

Bu âyet-i kerîmede, lehte olmayı ifade eden لَّهُنَّ deki اللّٰم ile aleyhte olmayı ifade eden عَلَيْهِنَّ deki عَلِي harfleri arasında mütecânis tıbâk vardır.⁶²

2. Gayr-ı Mütecânis Tıbâk

Bu tıbâk, karşı iki tür (isim ve fiil) arasında olur.

Örnek:

الَّذِي أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ وَآمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ

Meali: “Kureyş de, kendilerini besleyip açlıklarını gideren ve onları korkudan emin kılan bu evin (Kâbe'nin) Rabbine kulluk etsin.”⁶³

Bu âyet-i kerîmede fiil olan أَطْعَمَ “doyurdu” ile isim olan جُوعٍ “açlık” lafzı ve آمَنَ “emin kıldı” fiili ile خَوْفٍ “korku” ismi arasında gayr-ı mütecânis tıbâk vardır.⁶⁴

⁵⁸ Aydın, *Arap Dili Belagatında Bedî'*, 27.

⁵⁹ en-Necm, 53/43.

⁶⁰ Aydın, *Arap Dili Belagatında Bedî'*, 27.

⁶¹ el-Bakara, 2/228.

⁶² Bulut, *Belâgat*, 291.

⁶³ Kureyş, 106/4.

⁶⁴ Bulut, *Belâgat*, 292.

Tıbâk kapalılık ve açıklık bakımından ikiye ayrılır.⁶⁵

1. Tıbâk-ı Zâhir (Açık): Açıkça görülüp anlaşılan tıbâktır.⁶⁶

Örnek:

وَكُلُّ صَغِيرٍ وَكَبِيرٍ مُسْتَطَرٌّ

Meali: “Küçük, büyük (günahlar) hepsi satır satır yazılmıştır.”⁶⁷

Bu âyet-i kerîmede صَغِيرٍ “küçük” ile كَبِيرٍ “büyük” isimleri arasında zâhir (açık) tıbâk vardır.⁶⁸

2. Tıbâk-ı Hafî (Gizli): Varlığı açıkça anlaşılmayan ve kendisinde bir tür gizlilik bulunan tıbâktır.⁶⁹ Buna “**tıbâk-ı manevî**” de denir.⁷⁰

Örnek:

مِمَّا خَطَبَاتِهِمْ أُغْرِقُوا فَأُدْخِلُوا نَارًا

Meali: “Hataları (küfür ve isyanları) yüzünden suda boğuldular ve cehenneme sokuldular.”⁷¹

Bu âyet-i kerîmede أُغْرِقُوا “boğuldular” ile فَأُدْخِلُوا نَارًا “cehenneme sokuldular” ifadeleri arasında gizli (manevi) tıbâk vardır. Çünkü boğulma, suyun mevcut olmasını gerektirir. Su ise ateşin zıddıdır.⁷²

Tıbâk’ı oluşturan kelimeler, olumlu–olumsuz olmasına göre üç kısma ayrılır.⁷³

1. Tıbâk-ı İcab

Muhtelif iki lafız arasındaki karşıtlığa dayanan tıbâktır.⁷⁴

⁶⁵ Kazvîni, *İzâh*, 257; İbnü'l-Mu‘tez, *Kitâbü'l-bedî*, 58; Aydın, *Arap Dili Belagatında Bedî*, 28.

⁶⁶ Kazvîni, *İzâh*, 257; İbnü'l-Mu‘tez, *Kitâbü'l-bedî*, 59.

⁶⁷ el-Kamer, 54/53, Kur’an Yolu (Erişim 10 Ağustos 2020).

⁶⁸ Bolelli, *Belâgat*, 470.

⁶⁹ Aydın, *Arap Dili Belagatında Bedî*, 28.

⁷⁰ İbnü'l-Mu‘tez, *Kitâbü'l-bedî*, 59; Kâsım – Dîb, *Ulûmü'l-Belâğa*, 68; Aydın, *Arap Dili Belagatında Bedî*, 28.

⁷¹ Nûh, 71/25.

⁷² Aydın, *Arap Dili Belagatında Bedî*, 28.

⁷³ Bolelli, *Belâgat*, 471.

⁷⁴ İbnü'l-Mu‘tez, *Kitâbü'l-Bedî*, 59; Sübkî, *Arûsü'l-efrâh*, 2/228; Tacettin Uzun vd., *Anlatımlı Belâğat* (Konya: Sebât Yayınları, 1. Basım, 2008), 200; Bulut, *Belâgat*, 292.

Örnek:

قَالَ لِبَنِي هَيْمِ رَبِّي الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ

Meali: “İbrahim, “Benim Rabbim diriltir, öldürür” dedi.”⁷⁵

Bu âyet-i kerîmede يُحْيِي “diriltir” ile يُمِيتُ “öldürür” sözcükleri (fiil), birbirlerinin zıddı olmakla birlikte, her ikisi de olumludur. Bu yüzden burada tıbâk-ı îcâb (olumlu tıbâk) vardır.⁷⁶

Örnek:

إِيْلَافِهِمْ رِحْلَةَ الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ

Meali: “Onları kışın (Yemen'e) ve yazın (Şam'a) yaptıkları yolculuğa ısındırıp alıştırdığı için.”⁷⁷

Bu âyet-i kerîmede الشِّتَاءِ “kış” ile الصَّيْفِ “yaz” sözcükleri (isim), birbirlerinin zıddı olmakla birlikte her ikisi de olumludur. Bu yüzden burada tıbâk-ı îcâb (olumlu tıbâk) vardır.⁷⁸

2. Tıbâk-ı Selb

İki lafızdan birisinin müspet (olumlu) , diğèrinin menfi (olumsuz)⁷⁹ veya birinin emir diğèrinin nehiy, şeklinde beraberce zikredilmesine tıbâk-ı selb (olumsuz tıbâk) denir.⁸⁰

Tıbâk'ın bu çeşidi üç şekilde bulunur.⁸¹

Tıbâk'ı oluşturan kelimelerden birisi olumlu, diğèri olumsuzdur. Bu da iki fiil, iki isim veya isim-fiil şeklinde olur.⁸²

⁷⁵ el-Bakara, 2/258.

⁷⁶ Aydın, *Arap Dili Belagatında Bedî'*, 29.

⁷⁷ Kureyş, 106/2.

⁷⁸ Bulut, *Belâgat*, 291.

⁷⁹ Bolelli, *Belâgat*, 477; Uzun vd., *Anlatımlı Belâğat*, 201.

⁸⁰ Kazvîni, *Îzâh*, 257; İbnü'l-Mu'tez, *Kitâbü'l-bedî'*, 58; Bulut, *Belâgat*, 294; Aydın, *Arap Dili Belagatında Bedî'*, 29.

⁸¹ Süleyman Cesur, *Arap Dili ve Belagatinde Tıbâk Sanatı* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 73.

⁸² Cesur, *Arap Dili ve Belagatinde Tıbâk Sanatı*, 73.

Örnek:

قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

Meali: "De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"⁸³

Bu âyet-i kerîmede يَعْلَمُونَ "bilenler" ve لَا يَعْلَمُونَ "bilmeyenler" kelimelerinden birincisi olumlu, ikincisi olumsuz olduğu için aralarında tıbâk-ı selb vardır.⁸⁴ Tezat iki fiil arasında meydana gelmiştir.

Örnek:

وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ جَنَّاتٍ مَعْرُوشَاتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ

Meali: "O, çardaklı, çardaksız olarak bahçeleri... yaratandır."⁸⁵

Bu âyet-i kerîmede مَعْرُوشَاتٍ "çardaklı" ve غَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ "çardaksız" kelimelerinden birincisi olumlu, ikincisi olumsuz olduğu için aralarında tıbâk-ı selb vardır.⁸⁶ Bu kelimelerin ikisi de isimdir.

Tıbâk'ı oluşturan kelimelerin ikisi de olumsuzdur ve ikisi de fiil veya isim olarak gelir.⁸⁷

Örnek:

ثُمَّ لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَا

Meali: "Sonra orada ne ölür (kurtulur), ne de (rahat bir hayat) yaşar."⁸⁸

Bu âyet-i kerîmede لَا يَمُوتُ "ölmedi" ile يَحْيَا "yaşamadı" kelimelerinden her ikisi de olumsuz fiil olduğu için aralarında tıbâk-ı selb vardır.⁸⁹

Tıbâk'ı oluşturan kelimelerin birisi emir, diğeri nehiy olarak gelir.⁹⁰

Örnek:

⁸³ ez-Zümer, 39/9.

⁸⁴ Bolelli, *Belâgat*, 477.

⁸⁵ el-En'am, 6/141.

⁸⁶ Cesur, *Arap Dili ve Belagatinde Tıbâk Sanatı*, 74.

⁸⁷ Cesur, *Arap Dili ve Belagatinde Tıbâk Sanatı*, 75.

⁸⁸ el-A'lâ Sûresi, 87/13.

⁸⁹ Cesur, *Arap Dili ve Belagatinde Tıbâk Sanatı*, 75.

⁹⁰ Cesur, *Arap Dili ve Belagatinde Tıbâk Sanatı*, 75.

فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٍّ وَلَا تَنْهَرْهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا

Meali: “Sakın onlara, öf! (bile) deme; onları azarlama; onlara tatlı ve güzel söz söyle.”⁹¹

Bu âyet-i kerîmede, nehiy olan لَا تَقُلْ “söyleme” ile emir olan قُلْ “söyle” sözcükleri arasında tıbâk-ı selb vardır.⁹²

3. Tıbâk-ı İhâmü't-Tezâd

Gerçek anlamları birbirinin zıttı olan lafızların, sanki zıt değilmiş gibi kullanılmalarına “tıbâk-ı ihâmü't-tezâd” denir.⁹³

Örnek:

لا تعجبي يا سلم من رجل * ضحك المشيب برأسه فبكي

“Ey Selma! Başına ihtiyarlığın güldüğü ve bu yüzden ağlayan bir adamın (haline) şaşırma”

Bu beyitte, birbirinin zıttı olmayan iki kelime bir araya getirilmiştir. Hakikî manada birbirinin zıttı olmakla beraber, mecâzî manada zıtlık yoktur. O iki manadan biri بَكَى “ağlamak”, diğeri de ضَحِكَ “ihtiyarlığın gülmesi” dir. Aslında “gülmek” ile “ağlamak” birbirine zıttır. Fakat “gülmek” hakikî manada kullanılmadığı için, buna “Tıbâk-ı ihâmü't-tezâd” denir.⁹⁴

Ayrıca bazı Belâgatçılar, “Mecâz”, “Terdîd”, “Tedbîc”, “Terşîh” gibi sanatları da tıbâkın çeşitleri arasında zikretmişlerdir. Biz de kısaca bunlar hakkında da bilgi vermeye çalışacağız.

1. Tıbâk-ı Mecâzî

Lafızların mecâzî anlamları arasında zıtlık bulunursa, buna tıbâk-ı mecâzî denir.⁹⁵

⁹¹ el-İsrâ, 17/3.

⁹² Aydın, *Arap Dili Belâgatında Bedî'*, 29.

⁹³ Teftâzânî, *Mutavvel*, 419; Atîk, *İlmü'l-bedî'*, 80; Bolelli, *Belâgat*, 480.

⁹⁴ Bolelli, *Belâgat*, 480.

⁹⁵ Durmuş, “Tezat”; Cesur, *Arap Dili ve Belâgatinde Tıbâk Sanatı*, 66.

Örnek:

أَوَمَنْ كَانَ مَيِّتًا فَأَحْيَيْنَاهُ

Meali: “Ölü iken dirilttiğimiz kimse ...”⁹⁶

Bu âyet-i kerîmede, مَيِّتًا “ölü” kelimesiyle “dalâlet içinde olan”, حَيِّ “diriltilen” kelimesiyle de “hidayete erdirilen kişi” kastedildiği için tıbâk sanatı meydana gelmiştir. Burada gerçek anlamları olan “ölüm ve yaşam” lafızları arasında ve asıl vurgu yapılmak istenilen mecâzi anlamları “hidayet ve dalâlet” manalarında zıtlık bulunur.⁹⁷

2. Tıbâk-ı Terdîd

Sözlükte “geri çevirmek, iade etmek”⁹⁸ manasına gelen terdîd, “bir ifadede aynı lafzı iki farklı konumda kullanmak suretiyle tekrarlamaktır.”⁹⁹

Örnek: Meymûn b. Kays el-A‘şâ el-Ekber’in şu beyti örnek olarak verilebilir.

لا يرفع الناس ما أوهوا وإن جهدوا * طول الحياة ولا يوهون ما رقعوا

“Düzeltemez insanlar onların bozduklarını, çalışsalar bile

Hayat boyu, bozamaz insanlar, onların düzelttiğini.”¹⁰⁰

Bu beyitte أوهوا ve يوهون kelimeleri arasında tıbâk-ı terdîd vardır.¹⁰¹

3. Tıbâk-ı Tedbîc

Sözlükte “süslemek”, “ipekle süslemek”¹⁰² manalarına gelen tedbîc, “bir söz içinde renk bildiren isim, sıfat veya fiillerin övgü, yergi, tasvir yahut gazel gibi temalarda kinâyeye veya tevriye üslûbuyla kullanılmasıdır.”¹⁰³ Buna “renklerin sembolizmi” de denilebilir.¹⁰⁴ “Tedbîc de bir tür “tıbâk” kabul edilmiştir. Renkler içinde gerçek zıtlık sadece ak ile kara arasında olmasına rağmen diğer renkler arasında da

⁹⁶ el-En‘âm, 6/122.

⁹⁷ Cesur, *Arap Dili ve Belagatinde Tıbâk Sanatı*, 67; Durmuş, “Tezat”.

⁹⁸ Aydın, *Arap Dili Belagatında Bedî‘*, 325; Durmuş, “Tezat”; Cesur, *Arap Dili ve Belagatinde Tıbâk Sanatı*, 76.

⁹⁹ Bulut, *Belâgat*, 309.

¹⁰⁰ Durmuş, “Tezat”.

¹⁰¹ Cesur, *Arap Dili ve Belagatinde Tıbâk Sanatı*, 77.

¹⁰² İsmail Durmuş, “Tedbîc”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 01 Mayıs 2020).

¹⁰³ Kazvîni, *Îzâh*, 258; Sübkî, *Arûsü'l-efrâh*, 2/229; Durmuş, “Tedbîc”.

¹⁰⁴ Durmuş, “Tedbîc”.

itibarî bir zıtlığın bulunduğu kabul edilmiştir.”¹⁰⁵ “Renklerin kinâye, tevriye, mecâz gibi sembolik anlamlarda kullanılmasının örnekleri birçok âyet-i kerîme ve hadîs-i şerifte yer almaktadır.”¹⁰⁶

Tıbâk-ı tedbîc de kendi içinde iki kısma ayrılır.¹⁰⁷

1. Kinâyeli Tedbîc: Söz içerisinde renk bildiren kelimelerin kinâyeye¹⁰⁸ üslubuyla kullanılmasıdır.¹⁰⁹

Örnek:

يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهُ وُجُوهُ وُجُوهُ وُجُوهُ

Meali: “O gün bazı yüzler ağarır, bazı yüzler kararır...”¹¹⁰

Bu âyet-i kerîmede, kinâyeye yoluyla “beyaz” renk ile Allah Teâlâ’nın rızasına ve cennete kavuşan insanlar, “siyah” renk le de Allah Teâlâ’nın gadabını ve cehennemi hak etmiş insanlar kastedilmiştir. Burada “siyah” ile “beyaz” zıt renkler olduğu için tıbâk sanatı meydana gelmiştir.¹¹¹

2. Tevriyeli Tedbîc: Söz içerisinde renk bildiren kelimelerin tevriye¹¹² üslubuyla kullanılmasıdır.¹¹³

Örnek:

Ölüm tasvir edilirken *الابيض* “beyaz (ak) günüm karardı” şeklinde tarif edilmesi buna örnek olarak verilebilir. Burada, tevriye yoluyla “beyaz (ak) günden”, “hayat”, “kara gün” ise “ölüm” kastedilmiştir. Zıt manaların birlikte zikredilmesiyle tevriyeli tedbîc meydana gelmiştir.

¹⁰⁵ Durmuş, “Tedbîc”.

¹⁰⁶ Durmuş, “Tedbîc”.

¹⁰⁷ Sübkî, *Arûsü'l-efrâh*, 2/229.

¹⁰⁸ Kinâyeye: Söz içinde geçen asıl anlamın yanında bir başka lâzımî mananın anlatıldığı kelime veya terkiptir. (Durmuş, “Kinâyeye”; Cesur, *Arap Dili ve Belagatinde Tıbâk Sanatı*, 79.)

¹⁰⁹ Cesur, *Arap Dili ve Belagatinde Tıbâk Sanatı*, 79.

¹¹⁰ Âl-i İmrân, 3/106.

¹¹¹ Bulut, *Belâgat*, 296.

¹¹² Terviye: Hakîki veya mecâzi iki anlama sahip bir sözcüğün, aklî veya lafzî bir karîne (ipucu) ile yakın anlamının gizlenip, uzak anlamının kastedilmesidir. (Aydın, *Arap Dili Belagatinde Bedî'*, 55.)

¹¹³ Cesur, *Arap Dili ve Belagatinde Tıbâk Sanatı*, 82.

4. Tıbâk-ı Terşîh

Sözlükte, “terbiye etmek, beslemek,¹¹⁴ bir kimseyi bir göreve hazırlamak”¹¹⁵ anlamlarına gelen terşîh, “bir ifadeye, herhangi bir güzellik çeşidi için uygun olmayan bir kelime getirip, ardından onu besleyecek ve bedî’î güzelliklerden biri için uygun hâle getirecek bir lafız getirmesidir.”¹¹⁶

“Terşîhte bir lafzın başka bir lafzı edebî kullanıma hazırlaması, edebî bir anlam yüklenebilmesi için onu desteklemesi söz konusudur. Bundan dolayı terşîh müstakil bir sanat olmadığı gibi herhangi bir edebî sanatla da sınırlı değildir; istiâre, tevriye, tıbâk gibi birçok edebî sanatı hazırlayıcı, destekleyici ve pekiştirici öge biçiminde bulunur.”¹¹⁷

Örnek:

تُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَتُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَتُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَتَرَزُّقُ مَنْ تَشَاءُ بِغَيْرِ
حِسَابٍ

Meali: “Geceyi gündüze sokarsın, gündüzü geceye sokarsın. Ölüden diriye çıkarırsın, diriden ölüyü çıkarırsın. Dilediğine de hesapsız rızık verirsın”¹¹⁸

Bu âyet-i kerîmede, “sözü tersine çevirmek” ve “bir şeyi alt üst etmek”¹¹⁹ manasına gelen “aks/tebdil sanatı”, bütün bunlara gücü yeten kuvvetin, herkese hudutsuzca rızık verebileceğini ifade eden “tekmil mübalağa” sanatıyla pekiştirilmiştir.¹²⁰

Örnek:

وخرق قلب لو رأيت لهيبه * يا جنتي لظننت فيه جهنما

Kalp çarpıntılarımın yanıp tutuşmasını görseydin!

Ey cennetim! Kesinlikle onda cehennem var sanırdın!

¹¹⁴ Aydın, *Arap Dili Belagatında Bedî*, 257.

¹¹⁵ Halil İbrahim Kaçar, “Terşîh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 18 Nisan 2020).

¹¹⁶ Aydın, *Arap Dili Belagatında Bedî*, 257.

¹¹⁷ Kaçar, “Terşîh”.

¹¹⁸ Âl-i İmrân, 3/27.

¹¹⁹ Aydın, *Arap Dili Belagatında Bedî*, 52.

¹²⁰ Durmuş, “Tezat”; Cesur, *Arap Dili ve Belagatinde Tıbâk Sanatı*, 83.

Şiirdeki “cennetim” ifadesi, “يا جنتي” cennetim” ifadesi, tıbâk sanatı için “جهنم” cehennem” lafzını terşih etmektedir (beslemektedir.) Eğer “ey sevgilim” deseydi, bu takdirde beyitte tıbâk gerçekleşmezdi.¹²¹

5. Tıbâk-ı Fâsid

Sözlükte “kötü”, “karıştırıcı”, “arabozucu”¹²² manalarına gelen fâsid, “karşıt olarak getirilen iki kelimenin manaları arasında birbirinin gereği olabilecek (telâzüm) şekilde bir ilginin bulunmamasıdır.”¹²³

Örnek: Mütenebbî'nin şu beyti örnek olarak verilebilir.

لمن تطلب الدنيا إذا لم ترد بها * سرور محب او اساءة مجرم

“Kim için talep edersin dünyalıkları, onlarla muhibbi sevindirmeyecek, mücrimi cezalandırmayacak olduktan sonra”

Bu beyitte “mühib(sevecen)” lafzının zıt anlam “مبغض” mübgız(öfkeli)” lafzı olduğu halde, onun yerinde “مجرم” mücrim (suçlu)” lafzı zikredilmiştir. Şöyle ki - مبغض - mübgız kelimesi birbirini tam anlamıyla ifade etmezler. “öfkeli” kimse “مجرم” mücrim olmayabilir. Ancak مبغض - mübgız lafızları arasında luzûmiyet alakası var kabul edilirse tıbâk olabilir. Şair bu beyitte, suçlu kimselerin öfkesinden dolayı bu suçu işlediklerini kabul ederek “مجرم - mücrim” kelimesini zıt olarak zikretmiştir.¹²⁴

1.3.1.1.2 Mâide Sûresinde Tıbâk Sanatı

Kur’ân-ı Kerîm’de sıklıkla karşılaştığımız tıbâk sanatının, Mâide sûresinde de birçok örneğini görmek mümkündür. Bu çalışmada da bazı örneklerine temas edilmiştir.

Âyet: 5

وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ مُحْصِنِينَ
غَيْرَ مُسَافِحِينَ وَلَا مُتَّخِذِي أَخْدَانٍ

¹²¹ Aydın, *Arap Dili Belagatında Bedî*, 258.

¹²² *Güncel Türkçe Sözlük*, “Fasid”.

¹²³ Durmuş, “Tezat”.

¹²⁴ Cesur, *Arap Dili ve Belagatinde Tıbâk Sanatı*, 85.

Meâli: "... Mü'min kadınlardan iffetli olanlarla, daha önce kendilerine kitap verilenlerden olan iffetli kadınlar da, mehirlerini vermeniz şartıyla, namuslu olmak, zina etmemek ve gizli dost tutmamak üzere size helâldir."¹²⁵

Burada مُحصِنِينَ "iffetli olanlar" ile غَيْرَ مُسَافِحِينَ "zina etmemeniz" lafızları arasında tıbâk-ı selb vardır. Çünkü birisi olumlu, diğeri olumsuz olarak zikredilmiştir.¹²⁶ Ayrıca buradaki zıtlık açık bir şekilde anlaşıldığı için tıbâk-ı zâhir ve tıbâkın her iki yönü de isim olduğu için mütecânis tıbâk vardır.

Bu âyet-i kerîmede, “namuslu olmak” ve “zina etmemek” şart koşulmuş ve aynı anda zıt kavramlar zikredilerek bu hususun önemine vurgu yapılmıştır. Kötü bir fiil olan “zina etmek” zikredilerek, namus ve güzel ahlak üzerine vurgu yapılmıştır. Bazı tefsirlerde, “مُحصِنِينَ” lafzı için “akıllı kadınlar”, “hür kadınlar”, “ehl-i kitaptan olan kadınlar” gibi anlamlar tercih edilmiştir. Şayet bu anlamlardan birisi kullanılırsa kapsam olarak daralma meydana gelir. Ancak “iffetli olmak” anlamı tercih edilirse hem anlam çok genişlemiş olur hem de buraya uygun olan anlam kullanılmış olur. Buradaki, “غَيْرَ مُسَافِحِينَ” lafzı ile de “zina etmemek” anlamları kastedilmiştir. Bu da her türlü zinadan (açıkça yapılan, gizli dost hayatı, bazı gayr-ı meşru nikahlar) kaçınmayı ve tamamının yasaklandığını bildirmektedir. Ayrıca kötü yola düşmemek ve kişinin kendisini koruması için, evliliğin icra edilmesi hususuna dikkat çekilmiş, helal ve temiz olan yollar gösterilmiş, zina ve iffet konusunda, sadece kadın için değil, erkek için de bu durumların kötülüğüne temas edilmiştir.¹²⁷ İfadenin iki tarafı ele alınarak üstün olan taraf ön plana çıkartılmış, Mü'minler, nesillerini koruma konusunda teşvik edilmiş ve nesil sağlamlığının önemine işaret edilmiştir.¹²⁸ Allah Teâlâ müminler için iyi ve güzel olanı murad ettiği için burada olumlu olan “مُحصِنِينَ” lafzı, olumsuz olan “غَيْرَ مُسَافِحِينَ” lafzından önce zikredilmiştir.

¹²⁵ el-Mâide, 5/5.

¹²⁶ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsir* (Beirut: Mektebetü'l-Asriyye, 2019), 1/280; Vehbe ez-Zuhaylî, *Tefsîrü'l-Münîr* (Beirut: Dâru'l-Fikr, 13. Basım, 1437/2016), 3/439; Muhammed Hüseyin Selâme, *İcâzü'l-belâğî fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Kahire: Dâru'l-Afâki'l-Arabiyye, 1. Basım, 1423/2002), 84.

¹²⁷ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâ'iki Gavâmidü't-Tenzil*, çev. Mehmet Erdoğan (Beirut: İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1438/2017), 2/378.

¹²⁸ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/376.

Âyet: 18

يَغْفِرُ لِمَن يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَن يَشَاءُ

Meâli: "(Allah) dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder."¹²⁹

Burada "يَغْفِرُ" "bağışlar" ile "يُعَذِّبُ" "azap eder" kelimeleri, arasında tıbâk-ı îcab vardır. Çünkü her iki fiil de olumlu olarak zikredilmiştir.¹³⁰ Ayrıca burada tıbâkın her iki yönü de fiil olduğu için mütecânis tıbâk vardır. Yine taraflar arasındaki muhalefet açık bir şekilde anlaşıldığı için tıbâk-ı zâhir vardır.

Bu âyet-i kerîmede tıbâk sanatı ile iki zıt birlikte zikredilerek, her iki kudretin de (bağışlama ve azap etme) Allah Teâlâ'ya mahsus olduğuna işaret edilmiştir. Yahudi ve Hristiyanlar bu hal üzere devam ettiği müddetçe azabın şiddeti ile korkutulmuş, bu halin terk edilmesi durumunda ise mağfiretin genişliğine vurgu yapılmıştır. Buradaki "*Bilakis sizler Allah'ın yarattığı insanlarsınız, (Allah) dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder*" ifadesi, Yahudi ve Hristiyanların "*Biz, Allah'ın evlâtları ve dostlarıyız*" söylemlerine kaşı verilmiş muhteşem bir cevaptır ve onların bu sözünün hükmünü ortadan kaldırır. Şöyle ki; "Yahudi ve Hristiyanlar hesap ve azap görmeyeceklerini iddia etmiş olsalar da onların diğer insanlardan hiçbir farkı yoktur, onlar da hesaba çekilecekler ve yaptıklarının karşılığı ile muamele olunacaklardır" anlamına gelir.

Burada "يَغْفِرُ" lafzı ile "iman edip, bu imanında sebat gösteren ve tövbe eden kimselere mağfiret eder" "يُعَذِّبُ" lafzı ile de; "inkar eden ve bu şekilde şirk üzerine ölen kimselere azap eder" anlamlarına işaret edilmiş, mahlûkat üzerindeki mülkiyetin sadece Allah Teâlâ'ya ait olup onlardan istediğini affedip, istediğine ceza verebileceği hususuna temas edilmiştir.

Âyet: 28

لَئِن بَسَطْتَ إِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَنِي مَا أَنَا بِبَاسٍ بِيَدَيْكَ لِأَنَّكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ

¹²⁹ el-Mâide, 5/18.

¹³⁰ Sâbûnî, *Safvetü't Tefâsir*, 1/286; Zühaylî, *Tefsîr'ül Münîr*, 3/485.

Meâli: "Andolsun ki sen, öldürmek için bana elini uzatsan (bile) ben sana, öldürmek için el uzatacak değilim. Ben, âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım."¹³¹

Burada "uzatsan (bile)" ile "مَا أَنَا بِبَاسِطِ يَدِي" "el uzatacak değilim" lafızları her ne kadar aynı kökten türeyen lafızlar olsa da, birincisi olumlu, ikincisi olumsuz olarak zikredildiği için, burada tıbâk-ı selb vardır.¹³² Ayrıca burada taraflar arasındaki zıtlık açık bir şekilde anlaşıldığı için tıbâk-ı zâhir meydana gelmiştir.

Burada tıbâk sanatı vasıtasıyla Hz. Adem'in oğlu Hâbil'in, kardeşine söylediği sözler iki yönüyle ele alınmıştır. Hâbil'in, kardeşi Kâbil'den daha kuvvetli olduğu halde, Allah korkusu ve günaha düşmekten kaçındığı için, kardeşine zarar vermek adına herhangi bir girişimde bulunmayacağını bildirmesi, veciz bir şekilde ifade edilmiştir.¹³³ Bu sanat vasıtasıyla "seni öldürecek değilim", "bu işi başlatacak değilim", "senden intikam alacak değilim", "sana el uzatacak değilim" gibi zengin bir anlam çeşitliliği ortaya çıkartılmış, Hâbil'in erdemli tutumuna işaret edilmiş ve olayların aslı ayrıntılı bir şekilde muhataba ulaştırılmıştır.

Âyet: 32

مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا

Meâli: "... Kim, bir insanı, bir can karşılığı veya yeryüzünde bir bozgunculuk çıkarmak için karşılığı olmaksızın öldürürse, o sanki bütün insanları öldürmüştür. Her kim de birini (hayatını kurtararak) yaşatırsa, sanki bütün insanları yaşatmıştır."¹³⁴

Bu âyet-i kerîmede "öldürdü" ile "diriltti" kelimeleri, arasında tıbâk-ı îcab vardır. Çünkü her iki fiil de olumlu olarak zikredilmiştir.¹³⁵ Ayrıca burada tıbâkın her iki yönü de fiil olduğu için mütecânis tıbâk vardır. Yine taraflar arasındaki zıt anlam açık bir şekilde anlaşıldığı için tıbâk-ı zâhir meydana gelmiştir.

¹³¹ el-Mâide, 5/28.

¹³² Zühaylî, *Tefsîr'ül Münîr*, 3/502; Sâbûnî, *Safvetü 't Tefâsir*, 1/290; Selâme, *Îcâzü'l-belâğî*, 84.

¹³³ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/420.

¹³⁴ el-Mâide, 5/32.

¹³⁵ Sâbûnî, *Safvetü 't-Tefâsir*, 1/289; Zühaylî, *Tefsîr'ül Münîr*, 3/502; Selâme, *Îcâzü'l-belâğî*, 84.

Bu âyet-i kerîmede " قتل " lafzı ile kan dökmenin kötülüklerine vurgu yapılmıştır. Çünkü haksız yere bir cana kıyıldığı zaman; insanın kan dokunulmazlık hakkı çiğnenmiş, öldürme eylemi basite indirilmiş, cinayetler meşru hale getirilmiş, insanlar bunun için teşvik edilmiş ve Allah teâlâ'ya isyan edilmiş olur. " أحيا " lafzı ile de insanların yaşamasına vesile olmanın önemine vurgu yapılmıştır. Çünkü bir kimse gücü yettiği halde bir insanı affedip katledilmesine engel olarak veya helâk olmasına sebep olacak tehlikelerden (soğuk, sıcak, yangın, sel, açlık, boğulma, afetler vb.) korumak suretiyle hayatta kalmasına yardımcı olursa, sanki bütün insanları yaşatmış gibidir. Burada asıl vurgulanmak istenilen husus; kan dökmenin ve canı yaşatmanın büyüklüğüdür. Bunun için de bütün insanlar tek bir kişi kabul edilmiş, olaylar bunun üzerinden izah edilmiştir.

Burada zıt unsurlar zikredilerek olayın her iki yönü ele alınmış bir taraftan korku ve îkaz ile insanlar kan dökmekten korunmuş, diğer taraftan da canların yaşatılmasına karşılık mükafatın büyüklüğüne teşvik ile yönlendirme yapılmış ve niyet ile amellerin şekillenmesi hedeflenmiştir. Ayrıca bu iki hususun büyüklüğü izah edilerek insan haklarının önemine işaret edilmiştir.

Âyet: 40

أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

Meâli: "Bilmez misin ki göklerin ve yerin hükümranlığı Allah'a aittir. O dilediğine azap eder, dilediğini de bağışlar. Allah her şeye hakkıyla gücü yetendir."¹³⁶

Bu âyet-i kerîmede, "يُعَذِّبُ" "azap eder" ile "يَغْفِرُ" "bağışlar" kelimeleri arasında tıbâk-ı îcab vardır. Çünkü her iki fiil de olumlu olarak zikredilmiştir.¹³⁷ Ayrıca taraflar arasındaki muhalefet, açık bir şekilde anlaşıldığı için tıbâk-ı zâhir vardır. Yine tıbâk-ı her iki yönü de fiil olduğu için mütecânis tıbâk meydana gelmiştir.

Bu âyet-i kerîmenin benzeri daha önce¹³⁸ zikredildiği için burada tekrar üzerine fazla durulmamıştır. Ancak diğerinden farklı olarak hırsızlıkla ilgili bazı hükümler izah

¹³⁶ el-Mâide, 5/40.

¹³⁷ Sâbûnî, *Safvetü 't Tefâsir*, 1/289.

¹³⁸ Bkz. el-Mâide, 5/18.

edilmiştir. Buradaki " " يُعَذِّبُ lafzı ile hırsızlık yapıp bu eyleminden pişman olmayan ve tövbe etmeyen kimselere azap edileceği, " يَغْفِرُ " lafzı ile de; bu hırsızlık eyleminden sonra pişman olup tövbe eden ve kararlılıkla tövbesinin arkasında duran kimselerin tövbesinin kabul edileceği belirtilmiştir. Ayrıca Allah Teâlâ'nın her şeye kâdir olduğu, mahlûkat üzerinde hâkimiyet ve mülkiyetinin bulunup, her türlü tasarrufa sahip olduğu ve istediğini affedip, istediğine ceza verebileceği hususuna vurgu yapılmıştır. Burada " يُعَذِّبُ " lafzı " يَغْفِرُ " lafzından önce zikredilmiştir. Çünkü önceki âyet-i kerîmede "hırsızlık" lafzı "tövbe" lafzından önce zikredilmiştir. Burada da önceki sıraya riayet edilerek ve âyetler arasında mutâbakat ortaya çıkartılarak anlam bütünlüğü oluşturulmuştur. Ayrıca önce azabı hak etmek, daha sonra da bağışlanmak vardır. Burada Allah Teâlâ'nın kulları üzerinde her türlü tasarruf imkanına sahip olması ve bu hususta ortağının bulunmaması tıbâk sanatı vasıtasıyla belîğ bir şekilde izah edilmiştir.

Âyet: 41

فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ

Meâli: "Onlar için dünyada rezillik vardır ve ahirette onlara mahsus büyük bir azap vardır."¹³⁹

Burada الدُّنْيَا "dünya" ile الآخِرَةَ "ahiret" lafızları arasında tıbâk-ı îcab vardır. Çünkü her iki lafız da olumlu olarak zikredilmiştir.¹⁴⁰ Ayrıca her iki taraf isim olarak zikredildiği için tıbâk-ı mütecânis vardır. Yine taraflar arasındaki zıt ifade açık bir şekilde anlaşıldığı için tıbâk-ı zâhir vardır.

Bu âyet-i kerîmede iki zıt (dünya ve ahiret) birlikte zikredilerek, her iki hayatın sadece Allah Teâlâ tarafından tanzim edildiğine işaret edilmiş, Yahudi ve münafıkların küfür ve dalâlette ısrar edip iki hayatını da hüsrana uğrattıklarına vurgu yapılmıştır. Burada الدُّنْيَا lafzı ile "dünya sıkıntısı(rezilliği)", الآخِرَةَ lafzı ile de "azap" işaret edilmiştir. Münafıklar için dünyadaki rezillikler; "inandık" dedikler hususlara gerçekte inanamadıkları, bu hususun Müslümanlar tarafından anlaşılıp yalanlarının ortaya çıkması ve sürekli ölüm korkusu içinde yaşamalarıdır. Yahudiler için dünyadaki

¹³⁹ el-Mâide, 5/41.

¹⁴⁰ Zühaylî, *Tefsîr'ül Münîr*, 3/541; Sâbûnî, *Safvetü 'i Tefâsir*, 1/295.

rezillikleri ise; Tevrat'ın hükümlerini (Recm ve daha pek çok mevzuda) değiştirdiklerinin anlaşılıp iç yüzlerinin ortaya çıkması, sürgün edilmeleri, katledilmeleri, esir alınmaları ve onlardan cizye alınmasıdır.¹⁴¹ Ayrıca onlar, gerçekleri çarpıtıp fitne çıkartmak için uğraşır, yalan söyler, rüşvet alır, casusluk yapar, kin, nefret ve düşmanlıkta aşırıya gider ve Resûlullah'ın (s.a.v) peygamberliğini gizlerler. Bundan dolayı Allah Teâlâ onların kalplerine sürekli gam, keder, sıkıntı, delâlet ve yalnızlık vermiştir. Yahûdî ve münafıklar için ahiretteki rezillikler ise; onların cehenneme girmesi, orada ebedî olarak kalması ve azaplarının şiddetli olmasıdır. Burada tıbâk sanatı vasıtasıyla iki taraf ele alınmış ve az lafız ile geniş anlamlara ulaşılmıştır. Yahudi ve münafıkların kötü davranışlarına devam ettikleri müddetçe rezil hallerinin devam edeceğine, yaptıklarının karşılığının sadece ahirete bırakılmayacağı ve dünyada da bir yaptırımının olacağına vurgu yapılmıştır.

Âyet: 44

فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ وَاحْشَوْنِي

Meâli: "Şu halde insanlardan korkmayın, benden korkun."¹⁴²

Bu âyet-i kerîmede لَا تَخْشَوُا “korkmayın” ile وَاحْشَوْنِي “benden korkun” lafızları her ne kadar aynı kökten türeyen lafızlar olsa da, birincisi olumlu, ikincisi olumsuz olarak zikredildiği için burada tıbâk-ı selb vardır.¹⁴³ Ayrıca burada tıbâkın tarafları fiil olduğu için tıbâk-ı mütecânis, taraflar arasındaki zıt anlam açık bir şekilde anlaşıldığı için de tıbâk-ı zâhir meydana gelmiştir.

Burada tıbâk sanatı vasıtasıyla olaylar iki boyutuyla ele alınmıştır. “فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ” lafzı ile insanların acziyyetine işaret edilip “وَاحْشَوْنِي” lafzı ile de Allah Teâlâ'nın kuvvet ve kudretine vurgu yapılmıştır. Yahudi alimleri, kendi reis ve idarecilerinden korkup Tevrat'ın hükümlerini değiştirdikleri için onlara hitaben; “Tevrat'ı şahıslara göre yorumlamayın, onu tahrif etmeyin, şer'î hükümleri değiştirmeyin, Resûlullah'ın (s.a.v) vasıflarını gizlemeyin ve gerçekleri açık bir şekilde ifade edin, kim olursa olsun

¹⁴¹ Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, terc. Suat Yıldırım vd. (Ankara: Akçağ Yayınları, 1990), 9/77.

¹⁴² el-Mâide, 5/44.

¹⁴³ Aydın, *Arap Dili Belagatında Bedî'*, 29.

insanlardan değil, sadece Allah Teâlâ ve azabından korkun! İnsanlar acizdir, hiçbir şeye güç yetiremezler” anlamı vurgulanmıştır. Burada Allah Teâlâ’nın kudret ve azameti izhâr edilip, ondan başkasından korkmak men edilmiş, hüküm verirken idareci, emir sahibi, yönetici vb. hiçbir kimseden çekinilmemesi emredilip, herkesin bu emrin muhatabı olduğuna işaret edilmiştir.

Âyet: 64

وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ غُلَّتْ أَيْدِيهِمْ وَلُعِنُوا بِمَا قَالُوا بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ

Meâli: "Bir de Yahudiler, (Allah'ın eli bağıdır) dediler. Söylediklerinden ötürü kendi elleri bağlansın ve lanete uğrasınlar! Hayır, onun iki eli de açıktır, dilediği gibi verir."¹⁴⁴

Burada مَغْلُولَةٌ “bağıdır” ile مَبْسُوطَتَانِ “iki eli de açıktır” lafızları arasında tıbâk-ı îcab vardır. Çünkü her iki isim de olumlu olarak zikredilmiştir.¹⁴⁵ Ayrıca her iki yönü arasındaki muhalif anlam açık bir şekilde anlaşıldığı için tıbâk-ı zâhir vardır. Yine tıbâkın her iki tarafı da isim olduğu için tıbâk-ı mütecânis meydana gelmiştir.

Bu âyet-i kerîmede elin bağı olması cimrilikten, açık olması da cömertlikten kinâyedir. Buradaki Yahudilerin يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ sözü “Allah Teâlâ’nın elleri bağıdır, her istediğini yapmaya gücü yetmez, dilediği şekilde bol rızık veremez, eli sıkı ve dardır, kudreti sınırlıdır, istediği gibi sevap veya günah veremez, azap edemez” anlamındadır. Yahudiler bu sözü, kendilerine verilen nimetler azaltılınca söylemişlerdir. Çünkü Allah Teâlâ İsrailoğullarına verimli topraklar ve rızık genişliği vermiş, refah içinde yaşamalarını sağlamıştı. Ancak **onlar** haktan ayrılp gönderilen peygamberleri yalanlamışlar ve fitne peşine düşmüşlerdir. Bunun üzerine Allah Teâlâ da onların rızıklarını azaltmıştır. Yahudilerin bu tutumu Allah Teâlâ’nın bunca nimet ve kudreti karşısında kendi cimrilik ve acizliklerinden kaynaklanır. Bu şekilde kendi acizliklerini Allah Teâlâ’ya yüklemeye çalışmış ve besledikleri kin ve nefreti dışa vurmuşlardır. Âyet-i kerîmenin devamında بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ “Aksine O’nun iki eli de açıktır” lafzı ise Yahudilerin sözüne reddiyedir ve “Allah Teâlâ mutlak güç sahibidir, cömertliğinin sınırı

¹⁴⁴ el-Mâide, 5/64.

¹⁴⁵ Zühaylî, *Tefsîr’ül Münîr*, 3/604.

yoktur, dilediği gibi rızık verir, isterse hiç vermez, verme zorunluluğu yoktur, kulları üzerinde her türlü tasarruf hakkına sahiptir” anlamındadır. Burada مَبْسُوطَاتَانِ lafzı ikil (tesniye) olarak zikredilerek Allah Teâlâ'nın cömertlik ve kudreti te'kit edilmiş, Yahudilerin söz ve inkarları reddedilmiş, cömertliğin en muhteşem hali olan iki el ile vermeye işaret edilmiş, dünya ve ahiret hatırlatılıp, Yahudiler için dünyada olduğu gibi ahirette de ellerinin bağlanacağı hususuna vurgu yapılmıştır.¹⁴⁶

Buradaki tıbâk sanatı, lafızlar ve kinâyeli anlamlar üzerinden meydana gelmiş ve anlam zenginliği oluşturmuştur. Zıt unsurlarla her iki tarafın önemine vurgu yapılmış ve muhatap üzerinde büyük bir etki bırakması amaçlanmıştır. İkinci lafzın ikil (tesniye) olarak gelmesi ise Yahudilerin iddia ettiği her hususu iki defa yalanlanmış ve kelama yeni anlamlar katmıştır.

Âyet: 66

لَاكُلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ

Meâli: "... Elbette üstlerinden ve ayaklarının altından (bol bol rızık) yiyeceklerdi..."¹⁴⁷

Burada من فوقهم "üstlerinden" ile من تحت أرجلهم "ayaklarının altından" lafızları arasında tıbâk-ı îcab vardır. Çünkü her iki isim de olumlu olarak zikredilmiştir.¹⁴⁸ Ayrıca burada tıbâk-ı mütecânis ve tıbâk-ı zâhir meydana gelmiştir.

Bu âyet-i kerîme “Yahudi ve Hristiyanlar iman etmiş olsalardı, kendilerine bol rızık verilecekti” anlamına gelir. Burada zıt lafızlar zikredilerek verilecek nimetin büyüklüğüne vurgu yapılmıştır. Buradaki من فوقهم "üstlerinden" lafzı ile yağmurun yağması ve bereketin indirilmesi anlamları, من تحت أرجلهم "ayaklarının altından" lafzı ile de yeryüzünde bitki ve ekinlerin bitmesi, ağaçların çokluğu, meyve ve sebzelerin çeşitliliği ve bu meyve ve sebzelerin (lezzet, renk, koku vb.) zenginliği¹⁴⁹ kastedilmiştir. Bu şekilde dünya nimetlerinin çeşitliliği ile bolluk içinde bir hayat yaşayacakları, yer

¹⁴⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/494.

¹⁴⁷ el-Mâide, 5/66.

¹⁴⁸ Sâbûnî, *Safvetü 'l Tefâsir*, 1/300; Selâme, *Îcâzü'l-belâği*, 85.

¹⁴⁹ Râzî, *Mefâtihu 'l-Gayb*, 9/153.

altı ve yer üstündeki nimetlerden faydalanacakları, beklemedikleri bir şekilde rızıklandırılacakları ve dünyada olduğu gibi ahirette de türlü nimetlere nail olacakları hususuna işaret edilmiştir. Bu da tıbâk sanatının anlama kattığı güzelliklerdendir. Ayrıca bu sanat vasıtasıyla rızık genişliğine vurgu yapılarak iman ve itaat konusunda teşvik, isyan konusunda uyarı yapılmış ve bu nimetlerin sadece Allah Teâlâ tarafından verilebileceğine işaret edilmiştir. Buradaki “alt” ve “üst” kavramları gerçek anlamlarında kullanılmayıp bu lafızlarla verilecek nimetin büyüklüğü ön plana çıkartılmıştır.

Âyet: 100

قُلْ لَا يَسْتَوِي الْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ

Meâli: "De ki: Pis ve kötü ile temiz ve iyi bir değildir." ¹⁵⁰

Burada الْخَبِيثُ "pis" ile الطَّيِّبُ "temiz" lafızları arasında tıbâk-ı îcab vardır.¹⁵¹ Çünkü her iki lafız da olumludur. Ayrıca burada tıbâkın tarafları isim olduğu için tıbâk-ı mütecânis ve bu taraflar arasındaki muhalif mana açık bir şekilde anlaşıldığı için tıbâk-ı zâhir meydana gelmiştir.

Bu âyet-i kerîme, “pis ve haramın çok olması sizi kandırmasın ve çok olan kötüyü, az olan helal ve temiz üzerine tercih etmeyin” anlamındadır. Kötü her zaman kötüdür, iyi ise az da olsa temiz ve güzeldir. Nitekim insanlar içinde ilim sahibi az kişi, cahil olan büyük kalabalıklardan üstündür. Savaşlarda nice kalabalıklar, az kimselere mağlup olmuştur. Buradaki الْخَبِيثُ ve الطَّيِّبُ lafızları, pis ve temiz, haram ve helal, yanlış ve doğru, kötü ve iyi, küfür ve iman, cahillik ve Allah Teâlâ'yı bilmek, isyan ve itâat gibi pek çok anlamda kullanılmıştır. Bütün bunlar anlam zenginliği oluşturur ve tıbâk sanatının anlama kattığı güzelliklerdendir. Buradaki zıt lafızlar birbirlerinin durumunu beyan etmiştir. İlk önce “الْخَبِيثُ” lafzı zikredilerek “kötü” ye işaret edilmiş, ardından “الطَّيِّبُ” lafzı zikredilerek asıl vurgulanmak istenen ikinci lafız ön plana çıkartılmıştır. Buradaki amaç; az da olsa helal ve temiz olana teşvik edip haram ve kötü olandan uzaklaştırmaktır. Çünkü önemli olan çok veya az olması değil, temiz ve helal olmasıdır.

¹⁵⁰ el-Mâide, 5/100.

¹⁵¹ Zühaylî, *Tefsîr'ül Münîr*, 4/76; Sâbûnî, *Safvetü 't Tefâsir*; 1/315; Selâme, *Îcâzü'l-belâğî*, 85.

Hatta haram ve çirkin olan şeyler çoğaldıkça kötülüğü daha da artar. Ancak insanların birçoğu, helal - haram, pis - temiz, iyi - kötü ayrımı yapmayı, çok ve azlık derecesini ölçü almaktadır. Bu davranış her zaman zarar ettirir. Kendisi kötü olan bir şeyin sonuçları da kötüdür. Ahirette de iyi ve güzel olanın yeri cennettir, kötü ve pis olanın yeri de ateştir. Ayrıca bu âyet-i kerîme, mal çokluğuyla övünen kimseler için de bir cevap niteliği taşımaktadır.

Âyet: 116

تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ

Meâli: "Sen benim içimde olanı bilirsin, ama ben sende olanı bilemem."¹⁵²

Bu âyet-i kerîmede تَعْلَمُ "sen bilirsin" fiili ile لَا أَعْلَمُ "ben bilmem" fiilleri arasında tıbâk-ı selb vardır. Ayrıca burada tıbâk-ın her iki yönü arasındaki zıt anlam açık bir şekilde anlaşıldığı için tıbâk-ı zâhir ve tıbâk-ın tarafları fiil olduğu için tıbâk-ı mütecânis meydana gelmiştir.

Bu lafızlar ile âyet-i kerîmenin baş kısmındaki "Ey Meryem oğlu İsa! "İnsanlara, Allah'ı bırakıp da beni ve anamı iki ilâh edin" diye sen mi söyledin?" sualine cevap verilmiştir. Buradaki تَعْلَمُ ile لَا أَعْلَمُ lafızları "Rabbim benim bildiklerimi, gizlediklerimi, sırlarımı, yaptıklarımı, terk ettiklerimi, dilediklerimi, kalbimden geçirdiklerimi, ahiretteki durumumu ve daha nice şeyi yalnız sen bilirsin. Ben ise sadece senin bana öğrettiklerini bilebilirim" anlamına gelmektedir. Burada tıbâk sanatı vasıtasıyla taraflardan birinin acziyeti beyan edilirken, diğerinin üstün vasıfları te'kid edilmiştir. Bu da ifadedeki fesâhatı ortaya çıkartır. Ayrıca burada alçak gönüllülük ve mütevazilik konusunda mübalağa vardır.

Sonuç

Kur'ân-ı Kerîm, her yönüyle mucize olduğu gibi, dil ve belâgat yönüyle de mucizedir. Dili Arapçadır. O'nun her bir kelimesi, mana ve lafız bakımından özeldir.

Kur'ân-ı Kerîm'in doğru bir şekilde anlaşılması, öncelikle onun dil özelliklerini ve bu dilin inceliklerinden olan edebî sanatlarını anlamakla mümkündür. Bunun için

¹⁵² el-Mâide, 5/116.

belâgat ilmi büyük bir önem arz eder. Bu sanatlar ilm-i bedî'in ilgi alanına girer. Tıbâk/tezdad sanatı da bu edebî güzelliklerden birisidir ve edebî sanatlar arasında önemli bir konuma sahiptir. Dil âlimleri ve müfessirlerin büyük bir kısmı, eserlerinde sıklıkla bu sanata başvurmuşlar ve mana üzerine etkisinden yararlanmışlardır. Bu sanat, her ne kadar mana sanatı olarak zikredilmiş olsa da ifadelere de ayrı bir güzellik katar ve kelamı kuvvetlendirir.

Tıbâk sanatının Mâide sûresinde pek çok örneğiyle karşılaşmak mümkündür. Bu sûredeki edebî güzellikleri ortaya çıkartmış, ilahî mesajın doğru bir şekilde insanlara ulaştırılmasını sağlamış ve düşüncelerin daha güçlü bir şekilde ifade edilmesine yardımcı olmuştur. Kelamın zıt anlamlı taraflarına vurgu yaparak anlamın ve hükümlerin daha etkili bir şekilde zihne yerleşmesini ve daha kalıcı hale gelmesini sağlamıştır. Muhalif manalar kullanılarak, asıl kastedilen mana ve hükümler ön plana çıkartılmış, muhatabın dikkati bu yöne çekilmiştir. Karşıtlık ilkesi kullanılarak ifadelere anlam genişliği kazandırmıştır. Taraflar ele alınırken bazı âyet-i kerîmelerde üstün olan taraf ön plana çıkartılmış, bazılarında zayıf olan hususa vurgu yapılmış, bazılarında ise her iki hususun önemine işaret edilmiştir. Bazı âyet-i kerîmelerde azabın şiddeti ile korkutulmuş, bazılarında ise mağfiretin genişliği ve mükafatın büyüklüğüne teşvik edilmiştir. Yine bazı âyet-i kerîmelerde olayların aslı ayrıntılı bir şekilde muhataba ulaştırılmış, bazılarında cevap niteliği taşımış, bazılarında ise te'kîd ifade etmiştir. Bütün bunlar anlam zenginliği oluşturan tıbâk sanatının bu sûreye kattığı güzelliklerdendir. Bu sanatın iyi bilinmesi, Kur'ân-ı Kerîm'in daha iyi anlaşılmasına yardımcı olur.

Etik Beyan / Ethical Statement		
Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.		
Finansman / Funding		
Bu çalışma hazırlanırken herhangi bir dış fon alınmamıştır. / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.		
Çıkar Çatışması / Competing Interests		
Bu çalışma ile ilgili herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.		
Yazarların Katkıları / Author Contributions:	Şerif Ahmet ÇELİK	Hüseyin YAŞAR
Çalışmanın Tasarlanması / Conceiving the Study:	%40	%60
Veri toplanması / Data collection:	%60	%40
Veri Analizi / Data Analysis:	%40	%60
Makalenin Yazımı / Writing up:	%70	%30
Makale Gönderimi ve Revizyonu / Submission and Revision:	%60	%40

Kaynakça

- Ahmed Cevdet Paşa. *Belâğât-ı Osmâniyye*. İstanbul: Şirket-i Mertebiye Matbaası, 5. Basım, 1323/1905.
- Atfık, Abdulazîz. *İlmü'l-bedî'*. Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, ts.
- Ahterî, Muslihuddin Mustafa. *Ahterî-i Kebîr*. haz. Harun Tuncer. İstanbul: Nadir Eserler Kitaplığı, 2. Basım, 2014.
- Aydın, Mustafa. *Arap Dili Belagatında Bedî' İlmi ve Sanatları*. İstanbul: İşâret Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Bilgegil, M. Kaya. *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*. İstanbul: Enderun Kitapevi, 2. Basım, 1989.
- Bolelli, Nusrettin. *Belâgat Beyân, Me'ânî, Bedî' İlimleri Arap Edebiyatı*. İstanbul: M. Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 9. Basım, 2015.
- Bulut, Ali. *Belâgat Me'ânî, Beyân, Bedî'*. İstanbul: M. Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 9. Basım, 2019.
- Çağıl, Necdet. "Tıbâk (Tezat) Sanatı Bağlamında Kur'an'da Optimizm". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 2/48 (Aralık 2017), 19-53. <https://doi.org/10.29288/ilted.328273>
- Çakır, Yunus. *Arap Dili ve Belâgatı'nda Tıbâk ve Manaya Yansımaları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Cârim, Alî - Emîn, Mustafa. *Belâgatü'l-vâziha*. Kahire: Dâru'l-Maarif, 2019.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. 2 Cilt. Ankara: Fecr Yayınları, 1996.
- Cesur, Süleyman, *Arap Dili ve Belagatinde Tıbak Sanatı*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş- Şerîf. *Mu'cemü't-ta'rifât*. thk. Muhammed b. Sıddîk el-Minşâvî. Kâhire: Dâru'l-Fazile, ts.
- Durmuş, İsmail. "Meânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 11 Mayıs 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/meani>
- Durmuş, İsmail. "Tedbîc". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 01 Mayıs 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tebic--edebiyat>
- Durmuş, İsmail. "Tezat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 09 Mart 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tezat--edebiyat>
- Ekhtiar, Ousama – Alrashed, Eyass. "التضاد في شعر لسان الدين بن الخطيب "Lisânüddin İbnü'l-Hatîb'in Şiirinde Zıtlık (Tezâdd) Sanatı". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 12 (2018), 239-267.
- Güncel Türkçe Sözlük. Erişim 18 Mayıs 2020. <https://sozluk.gov.tr/>

- Hacımüftüoğlu, Nasrullah. “Bedî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 06 Nisan 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bedi--belagat>
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah. “Beyân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 03 Nisan 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/beyan--edebiyat>
- Hâşimî, Ahmed es-Seyyid. *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-meânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*. thk. Yûsuf es-Sumaylî. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mûkerrem b. Alî b. Ahmed el Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. thk. Âmir Ahmed Haydar. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1424/2003.
- İbnü'l-Mu‘tez, Ebü'l-Abbâs Abdullâh b. Muhammed. *Kitâbü'l-Bedî'*. thk. İrfan Matrâci. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1433/2012.
- İcî, Ebü'l-Fazl Adudüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdilgaffâr. *Fevâ'idü'l-giyâsiyye*. thk. Âşık Hüseyin. Kahire: Dârü'l-Kitâbi'l-Mısriyye, 1991.
- Kaçar, Halil İbrahim. “Terşih”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 18 Nisan 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tersih>
- Kanik, İsa. *Kur'an'ın Edebî Anlatım Üslubundaki Çeşitlilik*. Ankara: y.y., 2018.
- Kâsım, Muhammed Ahmed - Dîb, Muhyiddin. *Ulûmü'l-Belâğa el-Bedî' ve'l-Beyân ve'l-Meânî*. Trablus: Müessesetü'l-Hadîse li'l-Kitâb, 1. Basım, 2003.
- Kazvînî, Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb. *El-izâh fi ulûmi'l-belâğa*. thk. İbrahim Şemseddin. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Kazvînî, Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb. *Telhîsu'l-miftâh*. nşr. Abdurrahman el-Berkûkî. Kahire: Dârü'l-fikri'l-Arabî, 1. Basım, 1322/1904.
- Kılıç, Hulusî. “Belâgat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 01 Nisan 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/belagat#1>
- Kırca, Celâl. *Kur'an'a Yönelişler*. İstanbul: Tuğra Nesriyat, ts.
- Kirmânî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî. *Tahkîku'l-Fevâ'idü'l-Giyâsiyye*, thk. Ali b. el-Avfî. Medine-i Münevvere: Mektebetü'l-Ulûmi ve'l-Hikem, 1. Basım, 1424/2003.
- Kocakaplan, İsa. *Açıklamalı Edebî Sanatlar*. İstanbul: Damla Yayınevi, 2. Basım, 1998.
- Kur'an Yolu*. Erişim 10 Ağustos 2020. <https://kuran.diyaret.gov.tr/>
- Külekeçi, Numan. *Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1994.
- Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtihu'l-Gayb*. terc. Suat Yıldırım vd. 23 Cilt Ankara: Akçağ Yayınları, 1. Basım, 1990.
- Sarıkaya, Meliha Yıldırım. “Tezat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 11 Nisan 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tezat--edebiyat>

- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't Tefâsir*. 3 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2019.
- Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Sirâcüddîn Yûsuf b. Ebî Bekr (b.) Muhammed b. Alî el-Hârizmî. *Miftâhu'l-ulûm*. nşr. Naîm Zerzûr. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1043/1983.
- Selâme, Muhammed Hüseyin. *İcâzü'l-belâğî fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kahire: Dâru'l-Afâki'l-Arabiyye, 1. Basım, 1423/2002.
- Sübki, Ebû Hâmid Bahâüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâfi el-Mısırî. *Arûsü'l-efrâh fi şerhi telhîsi'l-miftâh*. thk. Halîl İbrâhîm Halîl. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1. Basım, 2003.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî. *Muhtasarü'l-Me'ânî*. şrh. İbn Dâvûd Abdulvâhid el-Hanefî. Karaçi: Mektebetü'l Medine, 1. Basım, 1437/2016.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî. *Mutavvel ale'telhîs*. nşr. Bosnevi Muharrem Efendi. İstanbul: Bosnevi El-Hac Muharrem Efendi Matbaası, 1308/1891.
- Tekin, Ahmet - Ali, Lewend. المحسنات في شعر الشافعي “Şâfiî'nin Şiirlerinde Lafzı Güzelleştiren Sanatlar”. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 2/12 (Aralık 2018), 301-322.
- Uzun, Tacettin vd. *Anlatımlı Belâgat*. Konya: Sebat Yayınları, 1. Basım, 2008.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *Esâsü'l-belâğa*. thk. Muhammed Bâsıl Suûd. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf an Hakâ'iki Gavâmidü't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekâvil fi Vucûhi't-Te'vîl*. çev. Mehmet Erdoğan. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 1438/2017.
- Zuhayli, Vehbe. *Tefsîrü'l-Münîr*. 17 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 13. Basım, 1437/2016.